

О. Гавриленко

Харківський національний університет внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО АПАРАТУ ГЕНУЕЗЬКИХ КОЛОНІЙ У КРИМУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТАТУТУ 1449 р.)

О. Гавриленко О., 2014

На основі аналізу пам'яток права, а також наукової літератури висвітлено особливості організації та правові основи діяльності фінансових органів у Кафі, Солдайї, Чембало та інших середньовічних генуезьких колоніях, що розташовувалися у Північному Причорномор'ї.

Ключові слова: фінансовий апарат, джерела права, казначейство, податки, мито, статут, Кафа, генуезькі колонії.

O. Gavrylenko

INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF THE FINANCIAL APPARATUS OF THE GENOESE COLONY IN THE CRIMEA (BASED ON THE 1449 CONSTITUTION)

On the basis of the analysis right monuments and also wide volume of the scientific literature the revealed features of the organization and the legal framework for the financial authorities in Kaffa, Soldaye, Cembalo and other medieval Genoese colonies, which are placed in the Northern Black Sea region.

Key words: financial apparatus, sources of law, treasury, taxes, fees, regulations, Kaffa, the Genoese colony.

A. Gavrylenko

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО АППАРАТА ГЕНУЭЗСКИХ КОЛОНИЙ В КРЫМУ (ПО МАТЕРИАЛАМ УСТАВА 1449 г.)

На основе анализа памятников права, а также широкого объема научной литературы раскрыты особенности организации и правовые основы деятельности финансовых органов в Кафе, Солдае, Чембало и других средневековых генуезских колониях, что располагались в Северном Причерноморье.

Ключевые слова: финансовый апарат, источники права, казначейство, налоги, пошлины, устав, Кафа, генуезские колонии.

Постановка проблеми. Фінансовий апарат, тобто сукупність усіх організаційних структур, що здійснюють управління фінансами, є невід'ємною складовою механізмом будь-якої держави. Саме фінансовий апарат поряд із військом варто зарахувати до тих феноменів надбудови, які визначають її сутність, якнайточніше характеризують форму держави. Тому перетворення у сфері управління фінансами, переважно торкаються основ фінансової системи, підґрунтя державного ладу.

Гене́за та еволю́ція на теренах сучасної Південної України середньовічних міст, які перебували під управлінням уряду Генуезької республіки (Кафа, Чембало, Солдайя, Боспоро та ін.) у другій половині XIII – останній чверті XV ст. супроводжувалася змінами у їхньому адміністративному апараті. Одне з центральних місць у його структурі посідали фінансові органи. Таке становище було продиктоване винятковою важливістю головної мети, що ставилася перед

ними верховною владою метрополії (Генуї): забезпечення своєчасного надходження матеріальних коштів для наповнення власних міських бюджетів для покриття постійно зростаючих державних витрат.

У період, що розглядається, реформування фінансового апарата перетворилося на перманентний процес. Обширність об'єкта перетворень, складність конкретно-історичної обстановки, специфіка тогочасної правової культури визначили внутрішню суперечливість як самого процесу реформування, так і його наслідків. Найяскравіше цей процес відображено у нормативних актах, якими закладалися організаційно-правові основи діяльності фінансового апарата Кафи, Солдайї та інших факторій. Серед них найвизначніше місце посідає статут, виданий Генуєю для її чорноморських володінь у 1290 р., пізніший статут 1316 р., де докладно визначалися права та обов'язки консула Кафи [5, с. 195–196], зокрема й ті, що стосувалися фінансової сфери. Але найширше організаційно-правові засади функціонування фінансових органів лігурійських колоній у Криму регламентувалися нормами Статуту генуезьких колоній, розташованих у басейні Чорного моря (*Statutum Serphe*), затвердженому у Генуї 28 лютого 1449 р. [9]. Саме ці документи в остаточному підсумку повинні визначати найважливішу функцію держави – фінансову. Від її успішної реалізації залежало здійснення усіх інших державних функцій.

Актуальність цієї теми зумовлюється такими чинниками: недостатньою вивченістю загальних закономірностей становлення фінансового механізму генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї у другій половині XIII – останній чверті XV ст.; значущістю фінансових органів у системі адміністративного управління генуезьких колоній, яка, своєю чергою, якнайточніше характеризує форму держави в період, що розглядається; відсутністю спеціальних наукових праць, присвячених проблемам створення організаційно-правових основ діяльності фінансового апарата генуезьких колоній Північного Причорномор'я; необхідністю звернення до історико-правового досвіду у процесі реформування сучасної фінансової системи України.

Мета дослідження – розкрити особливості організації фінансового апарата генуезьких колоній, показати його місце та роль у відповідній фінансовій системі, його відповідність цілям державної політики; з'ясувати специфіку організаційно-правових основ діяльності фінансового апарата. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: виявити та проаналізувати нормативно-правові акти, що закладали організаційно-правові основи діяльності фінансового апарата генуезьких колоній; виявити функції фінансових органів і ступінь визначеності цих функцій у чинному на той час законодавстві; визначити принципи організації фінансового апарата колоній.

Стан дослідження. Історія розвитку фінансового апарата має велике значення для вивчення закономірностей удосконалення державного механізму загалом. Однак дотепер у відомій авторів історико-правовій літературі відсутні спеціальні узагальнювальні дослідження, присвячені фінансовому апарату генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї другої половини XIII – останньої чверті XV ст. Серед суто правничих досліджень державного ладу північнопричорноморських колоній можна пригадати лише ґрунтовну статтю М. М. Ковалевського [5], що вийшла друком понад сто років тому, а також опубліковані протягом 2010–2012 рр. статті сучасних українських юристів. З-поміж “цивільних” істориків до аналізу окремих аспектів діяльності колоніального фінансового апарата зверталися у своїх наукових розвідках М. Н. Мурзакевич, О. Г. Єманов, О. Л. Пономарьов, О. М. Барабанов, В. О. Тіпаков та ін. [6; 7; 8; 3; 1]. Та ці проблеми торкалися контексту висвітлення соціально-економічних та внутрішньополітичних проблем. При цьому до поля зору авторів не потрапили такі важливі питання, як відповідність організаційного оформлення фінансових органів меті та завданням їхньої діяльності, місце і значення того чи іншого органу у фінансовій системі та у державному механізмі, взаємозв'язок між фінансовою політикою держави й ефективністю роботи фінансового апарата, ступінь об'єктивної визначеності функцій органів фінансового керування у нормативно-правових актах.

Виклад основних положень. Історичні джерела засвідчують, що вже у середньовіччі у колоніях італійського міста-республіки Генуї, розташованих на території Південного узбережжя Криму – Кафі, Чембало, Солдайї, Яліті, Лусті та ін., – протягом другої половини XIII – другої половини XV ст. функціонував доволі дієвий фінансовий апарат. Як бачимо, фінансово-правові норми у генуезьких колоніях на Чорному морі до певної міри були схожими на ті, якими користувалися у самій метрополії. Принаймні, у статтях Статуту 1449 р. постійно підкреслюється обов'язок магістратів дотримуватися статутів Генуї та статутів (капітуляріїв), нормами яких визначалися права й обов'язки окремих посадовців Генуезької республіки.

Організація оперативного управління фінансами у північнопричорноморських колоніях здійснювалася через загальні та спеціалізовані державні органи виконавчої влади. Серед них насамперед варто назвати консула адміністративного центру усіх чорноморських колоній Генуї – міста Кафи (сучасна Феодосія), виборні магістратури массаріїв (Massarii), що управляли фінансами, раду казначейства (Officii Monete) та піклувальний комітет (Officii Provisionis), а також консулів і фінансові магістратури Солдайї, Чембало та інших міст.

Консул Кафи, який обирався у Генуї терміном на рік, стояв на чолі усього генуезького колоніального адміністративного апарату [2, с. 160]. Цей вищий магістрат повинен був зберігати у себе общинну печатку та завіряти нею необхідні, зокрема, фінансові документи. При цьому йому заборонялося будь-що “просити, вимагати або стягувати за... папери, де вона прикладена, під штрафом у п'ять сонмів. (Один сонм – це зливочок срібла завважки близько 250 г. (8 ½ унцій), який дорівнював 200 аспрам – срібним монетам, що перебували в обігу у генуезьких колоніях в Криму) за кожен раз”, який мав стягуватися чиновниками казначейства з консула або іншої особи, яка порушила б цю настанову (Гл. 1, § 12).

Обов'язком консула Кафи був також продаж з публічного торгу фінансових відкупів – доходів та зборів, що призначалися для казначейства. Перед цим він мусив скликати управляючих фінансами та чиновників казначейства, які повинні були під присягою заявити йому про відсутність намірів “брати участь у якихось із мит, що віддаються на відкуп”. Якщо ж після цього консул виявляв, що хтось із них усе ж зацікавлений у відкупі, то повинен був одразу ж усунути цих осіб від виконання покладених на них функцій та обрати на їхнє місце нових (Гл. 1, § 13).

Складність військово-політичного становища у чорноморському регіоні призводила до того, що консули часто на місяці запізнювалися із прибуттям на місце служби. У зв'язку з цим, із посиленням на декрет, виданий дожем Генуї, радою старійшин та романським піклувальним комітетом 21 квітня 1441 р., § 1 гл. 63 містив категоричну вимогу, щоб жоден консул “...не смів і не думав жодним чином, за жодних умов, під жодним виглядом..., з жодних, яких тільки можна уявити причин, прямо чи непрямо, тасмно або відкрито витратити чи вжити для будь-якого, або дозволити витратити..., а також закласти чи дати облігацію на суму велику або малу з прибутків від податків та мит, а також інших прибутків громади і кафського казначейства за період, коли вже настали повноваження наступного консула”.

Спеціалізованим фінансовим органом виступала колегія массаріїв у складі двох осіб. Вона обиралася консулом Кафи разом з попереднім складом колегії управляючих фінансами, радою старійшин та іншими посадовцями з числа громадян Генуї “шляхом балотування білими та чорними кулями” кваліфікованою більшістю голосів – не менше як 2/3. При цьому вони не мали “жодного права ухилитися від посади, яка триває лише шість місяців” (Гл. 3, § 1). Обрані массарії за своєю посадою входили до складу ради при консулі Кафи та “усякого разу, коли рада збирається, мають у ній свої голоси, а коли станеться, що пан консул вийде з палацу, зобов'язані супроводжувати його та віддавати йому шану” (Гл. 3, § 2). Окрім того, вони разом з консулом, радою старійшин та піклувальним комітетом мали брати участь у виборах колегії генеральних синдиків Кафи (Гл. 4, § 1), чотири члени якої мусили “засідати у місці суду”. На синдиків покладалася обов'язок здійснювати нагляд за чиновниками, зокрема, з метою виявлення скоєних ними фінансових порушень.

Кожен з массаріїв по черзі протягом трьох місяців обіймав посаду першого старійшини (Prior Antianorum). Водночас нормою § 3 гл. 3 встановлювалося, що “хоча молодший (за віком – О. Г.) з

управляючих буде першим старійшиною, але у справах, які провадяться поза Радою, першість має той, хто за часом старший” [9, с. 653–654]. На управляючих фінансами покладался обов’язок принаймні раз на місяць здійснювати перевірки книг казначейства та “примушувати чиновників казначейства до витребування боргу від боржників згаданого казначейства” (Гл. 3, § 4).

У § 5 містився категоричний припис, що массарії “не можуть та не сміють жодним чином, прямо чи непрямо, особисто або через іншу особу продавати або уступати (знижувати ціну – О. Г.), або укладати будь-які угоди з солдатами відносно будь-якого начиння чи одєжі, або товарів під загрозою втратити, як покарання, відчужену таким чином річ, третина якої віддається обвинувачувачу, а решта належить громаді”. Очевидно, випадки подібних зловживань управляючих фінансами своїм службовим становищем не були рідкістю, що й спонукало законодавця до опрацювання цієї норми права.

Рада казначейства Кафи, що складалася з двох генуезьких та двох місцевих громадян, половина з яких повинні бути дворянами, а інша половина – міщанами, як і колегія массаріїв, формувалася шляхом виборів. Елекція відбувалася кожні півроку спільно консулом, массаріями, генеральними синдиками та радою казначейства попереднього складу таємним голосуванням. Новообрані мали принести присягу, що “будуть добре та відповідно до законів” виконувати покладені на них обов’язки та “не будуть скуповувати платні жалування солдат, найманців, аргузіїв (поліцейських чиновників – О. Г.) або інших, хто перебуває на службі у громаді” (Гл. 5, § 1). Голова ради, який мав зберігати печатку колегії, не обирався. Його функції по черзі виконували усі члени ради.

Нормою § 2 гл. 5 Статуту 1449 р. доволі чітко визначалася компетенція фінансових магістратур: “Не може бути жодного платежу, асигнування або задоволення (фінансового характеру – О. Г.), за видатками звичайними або надзвичайними, на яких би не було печатки пана консула, массаріїв та згаданої ради”. При цьому уточнювалося, що для надзвичайних видатків необхідно дотримуватися чітко визначеної процедури. Сам консул разом з управляючими фінансами мав право виплатити у разі нагальної необхідності до 500 аспрів. Якщо ж необхідні витрати перевищували цю суму, то він повинен був скликати массаріїв, раду старійшин, піклувальний комітет та шістнадцять представників від населення міста (8 генуезьких та 8 кафських громадян). Рішення про такі значні видатки мало прийматися кваліфікованою більшістю (2/3 голосів). Після голосування рішення повинно було обов’язково затверджуватися радою казначейства, без чого “прийняте визначення не є дійсним і не може бути взятим до виконання”. У Статуті генуезьких колоній особливо підкреслено, що “не може бути жодного відомства, яке б мало право та владу виплачувати гроші іншим порядком” (Гл. 5, § 3).

Посадовцям, які входили до складу ради казначейства були суворо заборонені деякі види комерційної діяльності: вони “...усі разом і кожен окремо не можуть і не владні продавати, уступати або укладати правочини явно, публічно або таємно, прямо чи непрямо із жодним солдатом чи найманцем общини з приводу якого б то не було начиння, одєжі чи товарів під страхом втратити означені речі, третину яких буде передано обвинувачувачу” (Гл. 5, § 3).

Члени ради казначейства Кафи повинні були “перебувати на службі принаймні двічі на тиждень”. До їхньої компетенції належала постійна ревізія книг казначейства, перевірка рахунків та відкупних сум і скріплення їх печаткою, а також стягнення належних платежів з боржників казначейства. Окрім того, посадовці мали здійснювати перевірки фінансової документації купців (Гл. 5, § 13) та стягувати з них мито. За півріччя, поки тривали їхні повноваження, члени ради казначейства “або хоча б двоє з них” зобов’язані були здійснити інспекційні поїздки до Солдайї та Чембало, де мусили видати платню солдатам та оглянути фортеці (Гл. 5, § 5).

Протягом місяця після закінчення повноважень кафського консула чиновники казначейства мали завірити своїми підписами та печаткою усі казначейські книги і передати їх новому консулові та управляючим фінансами (Гл. 5, § 4).

Фінансові повноваження мав і господарсько-адміністративний орган Кафи – піклувальний комітет, що також складався з чотирьох осіб та формувався шляхом виборів на шестимісячний термін [9, с. 674]. Він мав піклуватися про будівництво та підтримання у порядку фортечних мурів,

веж, арсеналу та інших громадських будівель міста (Гл. 6, § 4), а також водогону (Гл. 6, § 10), стічних каналів тощо. При комітеті перебував пристав, основним обов'язком якого було “примушувати шкіперів, що плавають під квадратним парусом, привозити до Кафи за кожне плавання одну барку каміння” (Гл. 6, § 11). З метою наповнення міського бюджету члени комітету мали стягувати мито з чиновників, які вступали на посаду. Наприклад, консули Яліти та Лусти повинні були сплатити по два сонми, консул Боспоро – чотири сонми, військові начальники Кафи – вісім сонмів (Гл. 6, § 6).

На користь комітету надходило й мито з солі, яке стягувалося з міщан сотниками та десятниками. Параграфом 7 гл. 6 члени піклувального комітету зобов'язувалися “примушувати згаданих сотників та десятників стягувати зазначене мито через кожні три місяці”, або, якщо вважатимуть за потрібне, віддати його на відкуп. Причому чиновники, які входили до комітету, у жодному разі не мали права звільнити будь-кого від сплати цього мита. У разі, якби вони усе ж порушили цю заборону, то мали б бути покарані штрафом у розмірі 10 сонмів на користь казначейства (Гл. 6, § 8).

Водночас піклувальний комітет був цілком самостійним у прийнятті рішень щодо визначення спрямування та обсягів видатків: “Жоден консул у жоден час не сміє доповісти раді, що гроші означеного відомства (піклувального комітету – О. Г.) витрачені не так, як постановлено було чи буде згаданими чиновниками. І якщо згаданий пан консул вчинить всупереч сказаному, то буде підданий за це кожного разу штрафу у 10 сонмів” (Гл. 6, § 3).

Висновки. Отже, історія створення правових основ діяльності фінансового апарата генуезьких колоній Північного Причорномор'я у Криму може мати не лише науковий, але й суто практичний інтерес. Видатний історик В. Й. Ключевський в одному зі своїх записів в особистому щоденнику дотепно зауважив, що, хоча і говорять про те, що історія нікого та нічому не навчила, життя, однак, ще більше мстить тому, хто зовсім не знає історії. Знаменитий учений, прекрасний лектор, писав: “Не квіти винні у тому, що сліпий їх не бачить. Історія навчає навіть тих, хто в неї не навчається: вона карає їх за неуцтво та зневагу” [4, с. 3]. Сучасна державно-правова ситуація, звичайно, відрізняється від часу становлення та розвитку феодальних республік (можливо, не так сильно, як здається на перший погляд). Однак не можна не зауважити, що багато з проблем, які доводиться вирішувати нинішнім реформаторам, аналогічні проблемам фінансового управління XV ст. Серед них, зокрема, проблема розподілу функцій фінансового управління, проблема організації фінансового контролю, проблема впливу фінансової політики держави на ефективність діяльності фінансових органів. У процесі дослідження цих питань накопичується багатий історико-правовий матеріал, вивчення якого допоможе уникнути помилок сьогодні, коли Українська держава знову, вже вкотре, перебуває в умовах перехідного періоду.

1. Барабанов О. Н. *Новые материалы о статусе burgenses генуезской Кафы* / О. Н. Барабанов // *Причерноморье в Средние века. – Вып. 3. / под ред. С. П. Карпова:– СПб.: Алетейя, 1998. – (Труды историч. ф-та МГУ). – С. 117–125.* 2. Гавриленко О. А. *Магістратура консулів у генуезьких колоніях Північного Причорномор'я: історико-правове дослідження* / О. А. Гавриленко // *Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького і сучасність: матер. XXIV Міжнар. історико-правової конф., 28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 159–165.* 3. Еманов А. Г. *Образование городской коммуны Кафы (до сер. XV в.): автореф. дис. ... д-ра ист. наук: по спец. 07.00.03 “Всеобщая история”* / А. Г. Еманов. – Екатеринбург, 1997. – 51 с. 4. *История России с древнейших времен до наших дней: учеб. – 2-е изд. перераб. и доп. / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М.: ПБОЮЛ Л.В. Рожников, 2001. – 520 с.* 5. Ковалевский М. М. *Юридический быт генуезских колоний на Черном море во второй половине XV века* / М. М. Ковалевский // *Сб. ст. по истории права: Посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1904. – С. 195–228.* 6. Мурзакевич Н. Н. *История генуезских поселений в Крыму* / Н. Н. Мурзакевич. – О., 1837. – 332 с. 7. Пономарев А. Л. *Территория и население генуезской Кафы по данным бухгалтерской книги – массарии казначейства за 1381–*

1382 г. / А. Л. Пономарев // Причерноморье в средние века: Труд. ист. ф-та МГУ. – Вып. 4. – М.; СПб: Алетей, 2000. – С. 317–443. 8. Типаков В. А. Консульство Чембало во второй половине XV века: административное управление / В. А. Типаков // Херсонесский сборник. – Вып. 10. – Севастополь, 1999. – С. 78–81. 9. Устав для генуэзских колоний в Черном море, изданный в Генуе в 1449 году // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 5. – Одесса, 1863. – С. 632–836.

УДК 340.12 : 342

А. Дутко

Львівський державний університет внутрішніх справ

ФУНКЦИОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

О Дутко А., 2014

Наводяться ознаки юридичних конструкцій. Аналізуються функції, які властиві юридичним конструкціям: конструктивно-прагматична та нормоутворювальна. На підставі змістовної та функціональної характеристики юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки визначається їх поняття.

Ключові слова: юридична конструкція, засіб законотворчої техніки, моделювання.

А. Dutko

FUNCTIONAL CHARACTERISTIC OF LEGAL CONSTRUCTION

The author signs of are legal construction. Analyzed the functions that characterized the legal construction: constructive and pragmatic and rule-proclaiming. Based on the content and functional characteristics of legal construction as a means of legislative technique is determined by their concept.

Key words: legal construction, the means of legislative technique, modeling.

А. Дутко

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ

Приводятся признаки юридических конструкций. Анализируются функции, которые свойственны юридическим конструкциям: конструктивно-прагматическая и нормообразующая. На основании содержательной и функциональной характеристики юридических конструкций как средств законотворческой техники определяется их понятие.

Ключевые слова: юридическая конструкция, средство законотворческой техники, моделирование.

Постановка проблеми. Юридичні конструкції – це один із найскладніших засобів законотворчої техніки, сутність якого є недостатньо науково досліджена. Сфера правового регулювання постійно розширюється, але саме завдяки юридичним конструкціям можна чітко та економно впорядкувати суспільні відносини у правовій площині. Конструкції полегшують також сприйняття та вивчення явищ правової дійсності, узагальнюють багатоманітність окремих випадків юридичної практики.

Галузевому законодавству відомі найрізноманітніші конструкції, які вивчаються галузевими юридичними науками, з огляду на свій предмет дослідження. Поза тим, завданням загальної теорії